

אלגיה על "ארץ ישראל האמתית"

ארץ רחוקה (רומן בסיפורים)

מאת יצחק בן-נר

הוצאת כתר, ירושלים, 1981

מאת גרשון שקד

"אבל בתוך תוכך, אני יודע, אתה הפטריוט הכי גדול של הארץ זאת והציוני הכי ציוני שאני מכיר. ואתה היית בוגד?"
(יצחק בן-נר, ארץ רחוקה, עמ' 207)

פרו של יצחק בן נר "ארץ רחוקה" אינו תכלית השלמות. מי שמבקש להיות צמוד למקלט ולכתוב ספר "נכון לעכשיו", אינו יכול שלא למעוד. גם סיפורת היא "שיחזור של רגשות במצב של שלוה"; ואין אתה יכול לכתוב כשיד אחת אוחות בעט וה- שניה בדופק. יש שבן-נר גראה כמו שמבקש לעמוד

בן-נר: ניקוי אורוות-ההווה

על הסימפטומים של המחלה תוך כדי התהוותה ולפני שתתגלה בשלמותה, כמין חוקר הסבור שאם רק יתאר את מחלת החולה כהלכה כבר נמצא המרשם לריפוי.

בן-נר ביקש לעשות ביצירתו כמה דברים בעת ובעונה אחת: לתת לה רקע אמין ומייד, לקשור בינה לבין כותרות העתון של אתמול, להציג מציאות מ-נקודת ראות של דמויות, המייצגות קבוצות חברתיות שונות, ולקשור בין הארות אלה בעזרת חושים של סיפור מעשה מסובך. ואולי מוטב שאומר כבר כאן: הוא הצליח ולא הצליח בכל המשימות הללו, אבל הצליח הרבה יותר במשימה שבקריאה ראשונה לא נראה כלל שנטל על עצמו.

מה שמעניין את בן-נר הוא מצבה של החברה הישראלית כאן ועכשיו בשנים שלאחר המהפך ובעיקר בשנת ביקורו של סאדאת בירושלים, כשפעמי השלום מצלצלים בשער. בן-נר מדגיש את הרקע החברתי של המהפך וכל הגיבורים והאירועים קשורים בצורה זו או אחרת לרעידות האדמה שנתחוללו בארץ (ירי-דתה של תנועת העבודה, עליית הליכוד, ביקור סאדאת). הפרק הראשון דן בחילופי המשטר ובמצבו של אדם החייב להתחיל אם לשתף פעולה עם המשטר החדש או לסרב להצעה שאי-אפשר לסרב לה. הפרק השני קשור בביקורו של סאדאת בירושלים ובתגובתו של המימסד הבוהמי להופעתו. מה הגיבור הראשון עומד לזכות בנתח משלג מן המהפך. בן-נר נגיבור

השני עומד אף הוא לזכות בנתח משלו, כתמורה "הוגנת" לשיר השלום שהוא עומד לחבר לכבוד המאורע. גם הוא נהנה, איפוא, מפירותיו של המשטר החדש. בפרק השלישי אנחנו מוצאים כבר שני עתוי נאים בקהיר. אחד מהם גילה בעבר שעורוריה ציבו-רית-כספית, שהביאה למאסרו של אחד מאבות ה-"מימסד" הישן, והשני אינו אלא דמות "גלותית", המבקשת אף היא ליהנות מן המהפכה העיתונאית, שנתחוללה בעקבות פתיחת שערי מצרים. הפרק ה-רביעי מאיר (בין השאר) את המאבק בין "שלום עכשיו" לבין ההנהגה החדשה מנקודת ראותו של נהג אשכנזי שנסתפרד. נקודת ראות זאת ממלאת גם תפקיד חשוב בהארת מצבן של שכונות המצוקה ו"חלומותיהם של ישראלים רבים לנדוד לארץ רחוקה שתגאל אותם מכל מדווייהם.

פרק נוסף מאיר דמות מרכזית שנוכרה ברוב הפרקים הקודמים (ושבאמצעותה מנסה המחבר לקשור את החושים). זוהי דמותו של ח. מאנשי ארץ ישראל ה"יפה", שמעל בכספים ומכפר על עוונותיו בבית הסוהר. דיוקנו של הישראלי היפה שסרת מכאן ועולם הפשע המאורגן מכאן, משמשים בפרק זה בערבוביה. הספר מסתיים באגרתו של ישראלי "יפה" שירד לארצות הברית משום שהסתבך בעל כורחן עם קבוצת פושעים ומשום שרצה להתרחק מאהובתו. המנטליות של ה"יורד" שלא השלים עם ירידתו לארץ רחוקה משתקפת בפרק זה. גם פרק זה משקף, איפוא, היבט חברתי חשוב מאד של עם ישראל בתחילת שנות השמונים.

נפילה מן הפיסגה

זיקה של המחבר אל הזמן ואל המרחב היא תכונה ובלתי אמצעית והוא משתמש בטכניקות חיצוניות ופנימיות כדי לקדם את האקטואליה לחזית הסיפור. הטלפון המציע משרות, הטלוויזיה המשדרת חדשות, העתונות המחזרת אחריהן בהתהוותן, החדשות המגיעות לבית הסוהר מן החוץ ואף עתון ישן המתגלגל לידי יורד בודד בפינה נידחת בארצות הברית — כל אלה תפקידם להחדיר אל סיפור את ההווה המתהווה. בן-נר מנסה ליצור אפקטים של הווה תעודי על ידי הזכרת שמות מן הגלריה הפוליטית ושמות מן הגלריה הטלוויזיונית (מקלאוד), ה-מרמזים כולם באיזה חתך של זמן היסטורי מדויק מתנהל הסיפור. הרמז החוץ-ספרותי העיקרי הוא לפרשת ידליון, ולמרות ש"כל הדמויות וכל האירועים הנם פרי דמיונו של המחבר" הרי יש "דמיון" שדמיונו למציאות זועק לשמים. תשוקת האוטנטיות של בן-נר גדולה כל כך עד שהוא מפליג בתעוד אף מעבר לצורכי הסיפור. מין תשוקה מוורה לגלות כמה פילוסופית יותר הספרות מן ההיסטוריה מביאה אותו לכך, שהוא מביא לפני קוראיו קטעי היסטוריה של-מים ואמינים, כדי להפוך אותם לגורמים בעיצום ההכרחי והמסתבר של הדמויות.

אולם לא רק את הזמן ואת כרוניקת הפשע מנסה המחבר לתפוס בציציות הראש אלא גם את כל מה שמתחולל במרחב. ממבט ראשון (וחיצוני!) אין הוא בורר מן המצאי של החברה הישראלית פינה צנועה או סוגיה מוגבלת, אלא מעלה כמעט כל בעיה בכל אתר ואתר. ודוק: בעיתן של עדות המזרח למן בן העדה שעלה מאשפתות לגדולה ועד לאלה שירדו והגיעו לעולם הפשע; שחיתות של המימסד של תנועת הפועלים והסתאבותו של נוער ה"זהב" הבוהמי; מעמדה של העתונות הישראלית מול המציאות ה-פוליטית ומקומו של הפשע המאורגן בחייה של ארץ ישראל. בבירור שברר לו המחבר מן המציאות קמים לנגד עיני הקורא טורי הרכילות וטורי הכרוניקה והרכילות של העתונות היומית וכן דרכי הביקורת של הפובליציסטים שחובלים בחברתם במקל מוסר ההשכל. אפשר לאמר שזה מרובה המחזיק את המועט ושבעצם תפס בן-נר מרובה ואולי לא תפס, ויש שהדברים נראים כאילו נכתבו בחפזון, כאילו ביקש (המשך בעמוד 17, טור 1)

העורך: אברהם רמון

אלגיה על "א"י האמיתית"

(סוף מעמוד 16)

המחבר לארוז את התבילה לשלמות אחת לפני שנת-גבשה כגביש.

מה שאינו מוסיף נחת בקריאת הסיפור (ושוב כב-יסל) הוא נסיונו של המחבר ליצור קשר בין היחידות השונות. הספר מורכב משש יחידות. כל יחידה מציגה עלילה המתפתחת ברצף (עם כמה נקודות זתך בזמן בין היחידות) מנקודות ראות של גיבורים שונים (אליעזר שושני-בן שושן, החוקר שהוצע לו תפקיד בכיר; אשת המלחין, בר; דוד אוגוסט, ה-שיתונאי שנולד בגולה; הנהג שובלי, ח, המנהל שסרח; גדי, העלם מן הקיבוץ שירד בעל כורחו). בעיצוב "נקודות הראות" נזקק בן גר בדרך כלל לדיבור סמוי עם סטיות למונולוג פנימי או למונולוג שיש בו משום פנייה אל דמות אחרת (אוגוסט ל-אשתו, גדי במכתב לבר). זוויות הראייה שונות זו מזו למרות שהן מגלות, כאמור, אותה מציאות עצמה. כותו של מחזור הסיפורים בהטרונגניות של דרכי ה-התבוננות. הקו המשותף לכל נקודות הראות הוא, שהן מאירות דמות נוספת או קבוצת דמויות, כשכל מארה מרחיבה ומעמיקה את דיוקנו של המאיר ושל המוארים כאחד.

המחבר ניסה לקשור בין היחידות השונות (להפוך את הסיפורים לרומן) באמצעות סיפור מעשה מלו-דרמטי. או שורת חוטים הקושרים בין היחידות ה-שונות. קישורים אלה אינם עולים תמיד יפה והם נראים לעתים מלאכותיים למדי והפערים שהמחבר משאיר מתמלאים בקושי על ידי הקורא, משום ש-יחידות הקישור המאפשרות את מילוי הפערים אינן משכנעות כל צורכן.

דמות-הבריה של המלודרמה היא דמותו של ה-ישראלי ה"יפה" שעבר את הדרך הסלולה והידועה של הצבר הטוב. צבא, קיבוץ, מינהל כלכלי ועד לאותה פיסגה שממנה הוא נופל כששולח יד בכספי ציבור ומעשהו נתגלה על ידי העתונאי הרדוף. בנו של אותו ח. הוא הדר, פזמונאי המופיע כדמות מוארת ביחידה השנייה. אשתו של הדר היא בר המכונה על ידי בעלה ברברה (וכאן אפשר, כמובן, להיכנס ל-מדרשי שמות: ח. - חטא, הרדוף - הרודף הרדוף; בר שהפכה לברברה על ידי הדר שאין בו הדר ודנה - הדן את ח. וכל כיוצא באלה מדרשים נאים).

היחידה הראשונה (על דמותו של בן השכונה שעלה לגדולה) קשורה לח. הן משום שעליותו קשורה בפילתו (שושני הוא ממכריו) והן משום שאחד מבני השכונה של שושני (שירידת משפחתו קשורה בעליותו של שושני שדרס את אחותו בדרך), הופך לאנטגוניסט מרכזי של ח. בבית הסוהר (עמוס דנה). דוד אוגוסט מאיר בקהיר את דמותו של הרדוף, ש-גילה את שערוריית ח. ושכב עם אשתו של דוד. מתברר שאותו עיתונאי (שגם הוא מעין גלגול מזור של הישראלי ה"יפה") חולה סרטן ונוטה למות ופגש את אשתו של אוגוסט בתחנה לגילוי הסרטן. נהג המונית מוביל את אשתו (השניה) של אותו ח. לכלא רמלה ומתאהב בה, כשהוא קושר בינה לבין חלו-מותיו על ארץ רחוקה (ניו זילנד). גם הוא חי באותה שכונה, שבה התגורר שושני בעבר ומי שמפתה את בתו הנשואה, הוא זה העתיד להתנכל לה. בבית הסוהר. ח. עצמו מתמודד בבית הסוהר עם עולם הפשע. כדי להיטהר הוא חייב, כביכול, להאבק בהם. נימו, כביכול, שבחטאו עליו לשאת באחריות לכל החלאה שפשתה בארץ. פגישתו עם עמוס דנה, אשתו דינה, כלתו בר (בבית הסוהר) קושרת כמה חוטים נוספים. המעשים שקורים בבית הסוהר (הדרכים ש-בהם ניצל ח. מאנשי העולם התחתון) אינם סבירים תמיד. גדי, גיבורה של היחידה האחרונה הוא חברה מנוער של אשת בנו של ח. בר, מתוך מכתבו מסתבה

שהוא, כנראה, גם אבי בנה (נכדו של ח.). מערכת היחסים בין השניים (יחסים שנקשרו בשעת דמדומים לאחר שבעלה המסומם והשיכור התעלל בה) אינה משכנעת ביותר והחוליות החסרות ביחסים שבין ה-שניים מטושטשות מאד. קישורים רבים בין היחידות תמוהים למדי והמחבר נזקק לכמה מצבים קיצוניים כדי לקרב רחוקים, לקשור חוטים ולהעניק לסיפור את מנת המתח הדרושה ואת אותה מנה של סוד וחדות, שתקשר בין הדברים.

החטא והעונשו

נודג שבעולם פותח המבקר בדברי שבח מופל-גים ומסיים ב"אבל" שאינו אלא "חבל". אני רוצה לסיים ב"אבל" אחר. יש בספר זה יחידות אמיונות יותר בעיצוב המנטליות של גיבוריהן (שו-שני-בן-שושן הספרדי המתאשכנז, שובלי האשכנזי המסתפרד, ואולי גם דוד אוגוסט העולה החדש ה-מתקנא בצברים) ויש יחידות שגיבוריהן אמינים פחות (ובעיקר בני הדור הצעיר - בר, הדר, וגדי); אך היחידות כשהן לעצמן עשויות בדרך כלל היטב. כל אחת מהן עומדת מכוח עצמה וכולן יחד עומדות יותר מכוח התקבולות שביניהן מאשר מכוח הקישור שבין חוטי "סיפור המעשה". תקבולות אלה יוצרות מערכת משמעויות מעניינת ומורכבת, המעבירה מסר ריגושי ורעיוני חשוב. האירועים של שלהי שנות השבעים והשמונים הופכים לחומר ביד היוצר. אין להבין אותם כפשטות; עיקרו של הספר אינה הרכילות החברתית של שכבת העילית של המימסד הישראלי או הכרו-ניקה המשטרית של שכבות המצוקה. אין להגוים גם במעמדו המרכזי של הסיפור דוקומנטרי-כביכול על עלייתו ופילתו של הישראלי ה"יפה". בן-גר הצליח להטביע בחומרים אלה צורה חדשה. קודם כל הוא כותב בלשון אמינה והוא מן הסופרים היחידים המצליח לתפוס עגתן של קבוצות חברתיות שונות בלא שיוותר על סגנונו שלו, כך שנוצרת אחדות סגנונית, למרות נקודות הראות האופייניות לכל "דובר". אך האחדות התבניתית של היחידות השונות מתגלה קודם כל במבנה הפנימי שלהן. בכל אחת מ-ש היחידות משקפת הדמות המאירה דמות שונה או קבוצת דמויות. דמויות המוארות משמשות מעין קוטב שכנגד לדמויות המאירות. כך יוצר לעצמו אלי בן שושן (המתאשכנז כאליעזר שושני ובוגד בעצמו) דמות שכנגד שאותה הוא מחפש (מבפנים ומבחוץ), המטרייה אותו ומזכירה לו את מקורותיו ואת העוב-דה שבגד בשורשיו (עזרא וסימה דנה). מה שנראה כגורם מטריד ומטורף הוא גורם חיובי ונסיונו של בן שושן להפוך לשושני הוא סטיה שבעטייה הוא ניצב עתה בפני השוקת השבורה של קיומו; למרות שהצליח לכאורה לעלות בסולם-המעלות של ההצלחה החיצונית המדומה.

הניגוד שבין הצלחה אמיתית להצלחה מדומה מ-קטב גם את היחידה השנייה, שבה מתבוננת ילדת בר, בת הקיבוץ, בבעלה הדר, הפזמונאי המצליח, בן טיפוחים של ישראל של שנות השמונים. הדר הוא הצד השני של בר - שני קטבים בהוויית הנוער בדורנו. דוד אוגוסט מאיר את דמותו של העתונאי הרדוף, מאהבה של אשתו. הקטבים הם עולה חדש והצבר ה"יפה" חושף השערוריות, אהובן של גשים וחביבים של גברים. תלוש המאיר את המחובר, עד שמתברר שהמחובר עצמו תלוש מן התלוש. העולה חולה כנראה, לעומת הצבר שהצליח כביכול בכל דר-כז אך אכול מבפנים.

שובלי האשכנזי שנסתפרד, מאיר בעיקר את אשתו של ח, המסמלת אותה ארץ רחוקה (שנצטייבה מן

כדמותה של ניו זילנד) שאליה הוא שואף ואליה לא יבוא, משום שהדמות הקסומה מיוסרת יותר מן ה-שואף אליה והאידייליה הנפלאה קיימת, כנראה, ב-הזיות בלבד ולא בעולמם של אנשים חיים. באמ-צעות דמותו של ח. מאיר המחבר את עמוס דנה ואת חבריו, מה שמכונה העולם התחתון הישראלי. החטא יצר לעצמו את הפשע והפשע הופך לעונש על החטא. ההתמודדות עם עולם זה היא עונשו של הממסד הישראלי, שחטאיו יצרו את הנורמות המעני-קות לגיטימציה לפשע. גדי מאיר את אמריקה הגדולה (ואת בר כמחוז כסופים) ואת בדידותו של יורד בעל כורחו בארץ רחוקה.

כל אחד מן הגיבורים נתלש ממקור מחצבתו: אלי בן שושן, מן ה"שכונה" ומבני משפחתו ומאהבתו הראשונה (סימה); בר עדיין מתרפקת על הקיבוץ שעובה, ולמרות שהוריה אינם מוארים כדמויות אי-דאליות הרי הקיבוץ הוא עדיין ארץ ארכידה לעומת העולם המושחת והמטושטש של הבורהמה התל-אבי-בית שאליו נקלעה. דוד אוגוסט הוא עולה חדש שלא נתערה בארץ וקשר קשר לסביבתו באמצעות אשתו, בגידתה ומותה החריבו עליו את עולמו. הגילוי ש-האנטגוניסט שלו (הרדוף) הרוס ועקור כמוהו מאפ-שרת לו לחוש שהוא חלק של הוויה עקורה (ויש כאן משום שבירה של ציפיות). שובלי עקור מסביר בתו ונודד בין בני משפחתו ומבקש לנדוד לארץ חדשה, עד שמתגלה לו באמצעות חתנו הנוטש את הארץ שאולי אין בשבילו מקום אחר. גם גדי נקלע למרחבים האמריקאיים והוא עקור ותלוש ממקור חיותו. גם ח. הוא דמות שנעקרה משורשיה והוא מידרדר משום ששורשיו חתוכים. בית הסוהר נעשה למעין מצרף לדמות הנעששת משום שבגדה בעברה.

תבנית נוף המולדת

מחבר הצליח, איפוא, לחשוף את התשתית המשו-תפת של גיבוריו. הוא ניסה לגלות גם את מהותה של החברה שעיצבה את הדמויות. גיבוריו הם תבנית נוף חברתי של מולדתם. מה שמתגבש הוא מעין פרוטוטיפ או-ארכיטיפ של הישראלי משנות השמו-נים, ששורשיו בשנות הארבעים החמישים השישים והשבעים. זה הישראלי שנשט את בית אביו, את כפר מולדתו ואת שכונתו ויצא לרעות בשדות זרים ובתרבות זרה. דמות האידיאל של הצינונות (עובד הכפיים, החלוץ) הפך למעצבה וקורבנה של תרבות אררבנית חדשה. הוא מנסה להתאים עצמו לגולם הקם על יצורו. זו התשתית לכל ילדי השכונה. הקיבוץ, תנועת העבודה שהפכו לפקידים בכירים, מנהלים וכוכבי-זמר. בן-גר מבכה חברה ישראלית שורשית שנתפוררה ומתפוררת משום שנשטשה את בית אבו-תיה. האבות אכלו בוסר (בני הדור השני שנשטשו ערכי אבות) ושני הבנים קהות. זו יצירתם של בני דור בארץ שכמעט איבדו את המחר. כל הדמויות נעקרו משורשיהן ונכספות לשווא לשוב (בן שושן נהנה לשכונתו כפושע שחונן למקום הפשע, בן מהר-

הרת בקבוצה, שובלי הפך את ניו זילנד למעין גלגול של פתח-תקוה אידילית, ח. מבקש להחזיר לעצמו את זקיפות קומתו שאבדה לו וגדי נכסף הביתה). בן-גר כתב אלגיה נוסטלגית על ארץ ישראל שהיתה ואיננה עוד אך ממשיכה להתקיים ב"כאב לחזור". אגב, מי שרוצה לערב ספרות בפוליטיקה, יכול ל-שוות לבגד עיניו את אנשי ארץ ישראל ה"יפה" השרים שירי מולדת בליל הבחירות, כשנדמה היה להם שהם חוזרים לשלטון. הללו סבורים היו שהחזרה לשלטון היא חזרה לעולם שאבד להם ולא ידעו, כמובן, שקשה "לתקן" בתולין שאבדו בעזרת ניתוח פלסטי.

הדמויות שבאמצעותן מאיר המחבר את החברה הישראלית אינן קשורות בעצם לחיגת השלום וה-מהפך, למרות שהן חייבות להתמודד עמה ואולי אפילו מבקשות ליהנות ממנה. כל האירועים הללו אינם אלא חלום באספמיה, ודווקא תחת הלחץ ה-היסטורי מגיעות הדמויות לחשבון גפש קיומי המבטל את ה"עסק" ההיסטורי. מי שאבד את ארץ ישראל האמיתית, ארץ ישראל המדומה, הפוליטית חסרת משמעות בעיניו. בן-גר כתב, לכאורה, סיפור דוקו-מנטרי, אקטואלי ופוליטי, אך למעשה זהו סיפור הסו-לד מן האקטואלי, הדוקומנטרי והפוליטי. מקור התיסכול של הגיבורים הללו הוא שהם חלק מן ה-"אקטואלי" המשתנה והחולף, כשהם כמהים בסתר ליבם להיות חלק ממשוה שהוא מעבר לחולף. הם נכספים למעין ארץ ישראל של מטה (האדמה, ה-שכונה) שהיא ארץ ישראל של מעלה ולא לארץ ישראל של מטה מטה (העיר, החברה) ששוב איננה ארץ ישראל כלל. הפרדוקס המוזר בסיפור זה הוא שבתבנית הפנימית שלו של כל יחידה ויחידה נהגה העיקרי הוא התשוקה לשוב אל העבר וזה עומד ב-ניגוד קיצוני לתבנית החיצונית של הסיפור כולו שבה נקשרים חוטים המתארים את התפתחותו של ההווה. ועוד: העושר הדוקומנטרי מתגלה לו לקורא באמצעות שפע של אירועים היסטוריים, למרות ש-ליבם של הגיבורים הוא במרחב אחר, בארץ רחוקה, שאינה דווקא ניו זילנד אלא ארץ ישראל האחרת. (ואולי, יש להדגיש שהמחבר אוהב גם את ישראל המתייסרת בחטאותיה. היא מכפרת עוונותיה, משום שהיא נקרעת בין הקטבים והערכים).

הניגוד הפנימי לדוקומנטרי המובלע בגוף הסיפור, הנראה כדוקומנטרי, הוא העקרון המארגן של סיפור זה. הוא חשוב הרבה יותר מחוטי המלודרמה (המוצ-לחים יותר או פחות) המקשרים בין האירועים. התב-נית המטביעה חותמה על שפע החומרים התעודיים חשובה מהם. נראה כאילו ביקש המחבר להערים תלי תלין של אירועים בפני גיבוריו החותרים למותם ולשורשיהם וחייבים לנקות את כל אורוות ההווה כדי להציק מחדש בשורשים הנמצאים בסוף המערה אי-שם בעברם. ואולי זה האור הגנוז של ארץ ישראל של מעלה ושל מטה שקיים ביצירתו של בן-גר, שהופך אותו, כמו שאומר אחד מגיבוריו על גיבור אחר שלו, ל"ציוני, הכי ציוני שאני מכיר".